

ระบบศีลธรรมของพุทธปรัชญาเถรวาท

3.1 ข้อควรเข้าใจเบื้องต้น

จุดมุ่งหมายของบทนี้คือ การควรทำให้เข้าใจมโนทัศน์โดยทั่วไปของพุทธศาสนาทั้งในด้านโลกียะและโลกุตรธรรมโดยสังเขป เพื่อให้คนที่ไม่เข้าใจในพุทธศาสนาได้มีความเข้าใจร่วมกันอย่างถูกต้อง เพื่อความสะดวกในการนำไปเปรียบเทียบกับมโนทัศน์ของลัทธิมนุษยชนในบทต่อไป

1. ในแต่ละสังคมมีแบบแผนความเชื่อ ค่านิยมที่สั่งสมจากคนรุ่นหนึ่งตกทอดมายังคนอีกรุ่นหนึ่ง สำหรับศาสนาแล้วไม่ว่าศาสนาใดก็ตามต้องอ้างว่าระบบศีลธรรมของศาสนาค้นเป็นสิ่งสากล กล่าวคือ ไม่ขึ้นกับความคิดเห็นเฉพาะของมนุษย์บางสังคมบางสมัย ไม่ขึ้นของสัมพัทธ์ในความหมายดังกล่าว และไม่ว่าใครก็ตามที่จัดเข้าได้ในข่ายตัวกระทำทางศีลธรรมของระบบศีลธรรมของ ศาสนานั้น ๆ ทั่วทั้งอภิปุณภูมิภายใต้กฎเกณฑ์ทางศีลธรรมอันเดียวกัน ถ้ากฎเกณฑ์กล่าวถึงส่วนที่เรียกว่าการกระทำของมนุษย์ มนุษย์ควรทำอะไร ใครที่อยู่ในข่ายดังกล่าวย่อมมีหน้าที่ทางศีลธรรมดังกล่าว ไม่ขึ้นคนใดบางรัฐมีข้อยกเว้นไม่ต้องปฏิบัติ ดังนั้นแบบแผนความเชื่อ ค่านิยมที่สั่งสมและตกทอดเป็นรุ่น ๆ จนก่อตัวเป็นวิถีประชา วัฒนธรรมในสังคมหนึ่ง ๆ อาจไปกันได้ หรือไม่ไปกันได้หรือไปกันได้บางส่วน ไม่ไปกันได้บางส่วนกับระบบศีลธรรมของศาสนานั้น ๆ การพิจารณาถึงว่า ความเชื่อใดไปกันได้กับระบบศีลธรรมของศาสนานั้น ๆ จึงต้องนำมาเปรียบเทียบกับตัวศาสน ซึ่งตัวศาสนหรือหลักธรรมในศาสนานี้ไม่ขึ้นของที่เป็นสัมพัทธ์ขึ้นกับแต่ละสังคม ระบบศีลธรรมในศาสนาหนึ่ง ๆ จึงอาจหายไปเพราะผสมผสานกับความเชื่อที่มีอยู่ในสังคม ทำให้เป็นที่ยอมรับได้ง่ายในบางสังคมมากกว่าบางสังคม ระบบความเชื่อ

เกี่ยวกับศีลธรรมของศาสนานั้น ๆ ดังกล่าวในแต่ละสังคมจึงอาจแตกต่างกันแม้จะเป็นสังคมที่ยอมรับศาสนาเดียวกัน เช่น สังคมที่ยอมรับพุทธศาสนา ระบบความเชื่อเกี่ยวกับศีลธรรมที่มีอยู่ในสังคมไทย ลังกา ลาว เขมร อาจแตกต่างกันไปแม้แต่ในสังคมเดียวกัน เช่น สังคมไทย ระบบที่ชาวบ้านทั่วไป เชื่อว่าอยู่ในข่ายศีลธรรมแบบพุทธก็แตกต่างกันไปตามชุมชน ท้องถิ่น สถานภาพทางสังคมบางส่วนก็ผสมผสานไปกับระบบอุดมการณ์ของรัฐเป็นต้น เช่น อุดมการณ์ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นต้น หากเราไปตั้งต้นพิจารณาที่ระบบความเชื่อที่เกี่ยวกับศาสนาในสังคมจึงอาจเกิดปัญหามากมาย ดังนั้นสิ่งที่จะนำพิจารณาเพื่อเปรียบเทียบมโนทัศน์ลัทธิมนุษยชนจึงนำมาพิจารณาตรงตัวระบบศีลธรรม ตามที่มีบัญญัติหรือปรากฏว่าเป็นตัวศาสนโดยตรงหรือปรากฏว่าเป็นตัวศาสนนั้นเองไม่มาช้จากระบบความเชื่อเกี่ยวกับศีลธรรมแบบพุทธ ซึ่งแตกต่างกันออกไปในแต่ละสังคมและแตกต่างกันไปแม้ในสังคมเดียวกัน

2. ในระบบศีลธรรมหนึ่ง ๆ ย่อมต้องกล่าวถึงจุดหมายซึ่งตัวกระทำทางศีลธรรมต้องพยายามไปให้ถึง สำหรับระบบศีลธรรมแบบพุทธ เราอาจดูได้จากพุทธวจนะที่ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! เปรียบเสมือนท่อนไม้ ที่โยนขึ้นไปในอากาศ บางครั้งก็ตกลงทางกลาง บางครั้งก็ตกลงทางปลาย สัตว์ทั้งหลายผู้มีวิชาเป็นเครื่องกัน มีคัมภีร์เป็นเครื่องผูกมัด วิ่งไปท่องเที่ยวไปอยู่ บางครั้งก็ไปสู่โลกอื่นจากโลกนี้ บางครั้งก็มาสู่โลกนี้ จากโลกอื่น, ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! สงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) นี้มีที่สุคอันตามไปไม่พบไม่ปรากฏ เจื่อน เบื้องต้น เบื้องปลาย ของสัตว์ผู้มีวิชา เป็นเครื่องกัน มีคัมภีร์ เป็นเครื่องผูกมัดวิ่งไป ท่องเที่ยวไปอยู่ ควรเพื่อจะเบื่อหน่าย คลายกำหนดในสังขารทั้งปวง ควรที่จะพ้นไปเสีย¹

¹ ส.น. 16/219

กล่าวคือ จุดมุ่งหมายของตัวกระทำทางศีลธรรมแบบพุทธจะต้องมุ่งไปสู่ก็คือ "เพื่อจะเบื่อหน่าย คลายกำหนดในสังขารทั้งปวง ควรที่จะพ้นไปเสีย" นั่นเอง จะเร็วจะช้าในท้ายที่สุด ก็เพื่อมุ่งให้บรรลุจุดหมายนี้ หน้าที่ทางศีลธรรมของตัวกระทำทางศีลธรรมแบบพุทธจึงเป็นการประกอบกิจใด ๆ ใดโดยให้เอื้อหรือมุ่งไปสู่จุดหมายนี้เท่านั้น ในพระไตรปิฎกมีข้อความอยู่ตอนหนึ่งว่า

เอก ปสสถิม โลก
จิตต ราชรูปม
ยตถ พาลา วิสีทนติ
นตถิ สงโต วิชานต
สุเจ้าทั้งหลาย จงมาเกิดมาคฺคโลกนี้
อันวิจิตรพิสดาร เหมือนกับราชรถทรง
ณ ที่นี้แหละ เหล่าคนโง่พากันหมกอยู่
แต่ผู้รู้หาช่องอยู่ไม่²

ความไม่เข้าใจทางโลกใด ๆ ย่อมเป็นเรื่องซึ่งเป็นที่หมายปองของเหล่าคนผู้ยังคิดข้องอยู่ในโลกเป็นจุดมุ่งหมายของคนเหล่านั้น แต่หาใช่จุดมุ่งหมายอันแท้จริงของผู้ที่มุ่งความหลุดพ้น

จะนั้นเมื่อมีปัญหาคือ ความทุกข์ในสังสารวัฏเผชิญหน้าอยู่ มนุษย์จะก้าวไปแก้ปัญหาอื่นก็จะไม่ทันการณค่อปัญหาที่กำลังเผชิญอยู่ ดังนั้นหากจุดหมายของพุทธคือนิพพาน ความพยายามใด ๆ เพื่อให้บรรลุสภาวะดังกล่าวจึงเป็นสิ่งที่สมควรกระทำอย่างยิ่ง ไม่อาจรีรอได้ แต่จะไปถึงเร็วหรือช้า ในภพนี้หรือภพหน้าเป็นอีกเรื่องหนึ่ง แล้วแต่บุญกรรมอันสั่งสมไว้จะ เอื้อมากน้อยเพียงไร โลกุตระธรรม จึงเป็นหน้าที่หลัก ส่วนที่เรียกว่าโลกียธรรมนั้นเป็นเพียงแนวทาง

ระยะสั้น ๆ เพื่อเตรียมให้พร้อมเพื่อก้าวสู่โลกุตรธรรมได้เต็มกำลัง เราต้องไม่ลืมว่ามีพุทธวจนะหลายแห่งที่เตือนเราให้มีความเพียรในการฝึกฝนตน เพราะการปฏิบัติธรรม เพื่อให้บรรลุได้นี้ ไม่ใช่ของที่ฝึกฝนกันได้ง่าย ๆ และหากขาดซึ่งความเพียร ก็อาจจะวางไปหรือ เผลอเรอก่อกกรรมอื่นที่เป็นอกุศลกรรมอันทำให้การเคลื่อนเข้าสู่เป้าหมายต้องล่าช้าไป ไม่ทันการแผ่ต่อการแก้ปัญหาหลักสำคัญที่มนุษย์ต้องเผชิญอยู่ เราจึงสรุปได้ว่า จุดมุ่งหมายเพื่อดับกิเลสโดยสิ้นเชิงนี้เป็นจุดมุ่งหมายหลักของทุกตัวกระบวนทางศีลธรรมแบบพุทธ มีพระพุทธภาษิตที่เป็นเครื่องเตือนใจผู้ปฏิบัติไว้ว่า

อโสโย ยถา ภทโร กสาลีวิภูโร

อาตาปิโน สเวคิโน ภวาก

สทถาย สีเลน จ วีริเยน จ

สมาธิना ธมมวินิจจเยน จ

สมปนนวิชชาจรณา ปฏิสสตา

ปทิสสตา ทุกขमित อนุปก

ธรรมคาม่าตี เมื่อถูกลงแสร้งหนึ่ง ก็ยอมสั่น

(ความผัดครั้งแรก) และพยายาม (วิ่งให้เร็ว)

พวกเธอก็จงทำคนเช่นนั้น อาศัยศรัทธา, ศีล,

ความเพียร, สมาธิ, การวินิจจยธรรม,

ความสมบูรณ์ด้วยความรู้และการปฏิบัติ, มีสติสมบูรณ์

พวกเธอก็จักละทุกข์ได้ไม่น้อยเลย"³

ตั้งนั้นหน้าที่ของชาวพุทธจึงอยู่ที่การฝึกฝนตนเองให้สมบูรณ์ด้วยความรู้ และการปฏิบัติอย่างมีสติสมบูรณ์ เพื่อดับปัญหาพื้นฐานที่รุมเร้าชีวิตอยู่คือ ความทุกข์ในสังสารวัฏของคนนี้เอง

³ ชุ.ธ. 25/...

อุทก หิ นยนติ เนตติกา
 อสุฏการา นมยนติ เตชน
 ทารุ นมยนติ คจลกา
 อคตान ทมยนติ สุพทดา
 ชาวนา โชน้ำเข้านา
 ช่างสร คัดลูกสร
 ช่างไม้ คัดไม้
 คนดี ผิดตนเอง⁴

"ถ้าท่านทั้งหลาย กลัวทุกข์ ถ้าทุกข์ไม่เป็นที่รักของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลาย ก็อย่าทำกรรมชั่ว ไม่ว่าในที่แจ้ง หรือในที่ลับ ถ้าท่านทั้งหลายจัด ภาระ หรือภาระความชั่วอยู่ ก็จะไม่พ้นไปจากทุกข์ได้แม้จะตั้งหน้าหน้าไปอยู่"⁵

ในจุฬาลงกปิยวาทสุตตร⁶ มีพุทธวจนะเปรียบเทียบว่า คนที่ต้องลูกสร อายาพิช แต่แทนที่จะพยายามดึงเอาลูกสรออก กลับมีวาสนาว่าผู้ยิง เป็นใคร มาแต่ไหน เป็นอย่างไร ธนูนั้นเป็นเช่นไร ก็จักตายเปล่า ในเมื่อสิ่งที่อยู่เบื้อง หน้า อันได้แก่ ความเกิด ความแก่ ความตาย ความโรคราไข้ พิโรธาพัน ทุกข์กาย ทุกข์ใจ และความคับแค้นใจยังรุมเร้าอยู่ การแก้ไขสิ่งเหล่านี้ย่อมเป็น หลักรหรือเป้าหมายและต้องทำลายเสียในปัจจุบัน ดังนั้น หากมีผู้ใดตั้งความ บรารณว่า "เออละ บัดนี้ เราจะมุ่งเอาโลกียธรรมเป็นหลัก และเท่านั้น ก็ เพียงพอแล้ว โลกุตรนั้นไม่ใช่เป้าหมายของเรา" เขาผู้นั้นย่อมตั้งความบรารณ นามืด เหตุด้วยโลกียธรรมนั้นเป็นบันไดขั้นต้น ๆ เมื่อจักเดินต่อไป ย่อมหยุดอยู่ เพียงนี้ไม่ได้ และเพียงแต่อยู่บนบันไดขั้นต้น ๆ เราพูดไม่ได้ว่าเดินขึ้นไปถึงข้าง บน กล่าวคือ แก้ปัญหา พื้นฐานที่รุมเร้าเราอยู่ได้จริง

⁴ ชุ.อุ. 25/...

⁵ ชุ.อุ. 25/149

⁶ ม.ม. 13/

อลงกโต เจปิ สม จเรย
 สนโต ทนโต นียโต พรหมจारी
 สพเพสุ ภูเตสุ นิธาย ทนท
 โส พรหมโณ โส สมโณ ส ภิกขุ
 ถึงจะแต่งกายแบบใด ๆ ก็ตาม
 ถ้าใจสงบระงับ ควบคุมตัวได้
 มั่นคง บริสุทธิ์ไม่เบียดเบียนคนอื่น
 จะเรียกเขาว่า พรหมณ์ สมณะ หรือภิกษุก็ได้?

โดยสรุปโลกียธรรมและโลกุตระธรรมไม่ใช่เป็นธรรมคนละอย่างและแยกขาดจากกัน
 แต่อย่างแรกเป็นพื้นฐานสำหรับเตรียมเข้าสู่อย่างหลัง และจุดหมายคือ ธรรมแบบหลัง
 นี้เอง เราอาจพิจารณาคำกล่าวของท่านพระราชวรมุนีที่ว่า...

ปัญหาของมนุษย์ มีต่าง ๆ มากมาย เมื่อกล่าวให้สั้น ก็เป็นเรื่องเกี่ยวกับ
 กับ ตี-ชัว หรือตี-ร้าย และสุข-ทุกข์ ถ้าพูดรวบรัดลงไปอีก ก็รวมลงในคำ
 เดียวคือ ทุกข์... ปัญหาเกิดจากมนุษย์มีทุกข์อยู่แล้ว แต่แก้ไขทุกข์ไม่ถูกต้อง
 จึงระบายทุกข์นั้นออกไป ทำให้ทุกข์กระจาย เพิ่มขยายปัญหาทั้งแก่ตนเองและ
 ผู้อื่น ด้วยความเป็นไปเช่นนี้ ทุกข์ที่เป็นสภาวะติดเนื่องมากับความเป็นสังขาร
 ของชีวิต หรือทุกข์ตามธรรมชาติของธรรมชาติ แทนที่จะถูกแก้ไข กลับถูก
 ละเลยมองข้ามหรือปิดกั้นไว้เสีย แล้วสุขทุกข์และปัญหาต่าง ๆ ชนิดที่เกิด
 จากฝีมือเสกสรรค์พันพิสดารของมนุษย์ก็เกิดประดังพรั่งพร้อมวิจิตรนานับการ จน
 แทบจะบดบังให้มนุษย์ลืมปัญหาพื้นฐานของชีวิตทีเดียว บางคราวมนุษย์เอง
 ยังคิดหลงไปด้วยซ้ำว่า หากลืมมองปัญหาพื้นฐานของชีวิตนั้นเสียได้ก็จะสามารถ

หลุดพ้นไปจากความทุกข์และชีวิตก็จะมีความสุข แต่ความจริงยังคงยืนยัน
 อยู่ว่า ครอบิคมมนุษย์ยังไม่สามารถจัดการกับปัญหาพื้นฐานแห่งชีวิตของคน
 ยิ่งวางคนวางใจหาที่ลงไม่ได้กับทุกข์ถึงขั้นตัวสภาวะ ครอบิคนมนุษย์ก็ยังคง
 แก้ปัญหาไม่สำเร็จ ยิ่งหลีกเลี่ยงพ้นการดำรงความสุขของทุกข์ ไม่ว่าจะพบสุข
 ขนาดไหน และจะยังไม่ประสบความสำเร็จ ซึ่งเต็มอ้อมสมบูรณ์ในตัว และ
 จบบริบูรณ์ลงที่ความพึงพอใจ ชั่วร้ายทุกข์พื้นฐานที่หลบเลี่ยงและยังไม่ได้แก่นั้น
 กลับจะกลายเป็นเงื่อนไขซับซ้อนอยู่เบื้องหลัง คอยส่งอิทธิพลออกมาบีบคั้นรุมเร้า
 ำให้การแสวงหาและเสวยสุขต่าง ๆ เป็นไปอย่างเร้าร้อน กระวนกระวาย
 ำไม่รู้จักเต็มอ้อม และไม่มีความแนำใจจริง พร้อมทั้งส่งผลในทางจริยธรรมเกี่ยว
 กับความดี ความชั่วให้รุนแรงยิ่งขึ้นด้วย พุคอีกนัยหนึ่งว่า สร้างความกดดันให้
 ทุกข์แผงขยายตัวเพิ่มซีระดับสูงตามขึ้นไป การค้ำเนินชีวิตก็คือความพยายาม
 ที่จะแก้ปัญหาของชีวิต หรือการหาทางปลดเปลื้องไถ่ถอนทุกข์ แต่ถ้าไม่รู้วิธี
 แก้ไขหรือวิธีปลดเปลื้องไถ่ถอนที่ถูกต้อง การแก้ปัญหา ก็กลายเป็นการเพิ่ม
 ปัญหา การปลดเปลื้องไถ่ถอนทุกข์ก็กลายเป็นการสะสมทุกข์ ยิ่งพยายาม
 ค้ำเนินไป ปัญหาหรือทุกข์ก็ยิ่งเพิ่มขึ้น กลายเป็นวงจรและเป็นวงจรที่ยัง
 หมายยิ่ง เข้มข้นยิ่งซับซ้อนขึ้นทุกที เรียกโดยภาพพจน์ว่าเป็นวังวนแห่งปัญหาและ
 การเวียนว่ายอยู่ในทุกข์^๘

ข้อความที่ยกมาจากพุทธธรรมของพระราชวรมุนี เป็นดั่งข้อสรุป เพื่อขุดปัญหา
 การแบ่งโลกียธรรมโลกุตรธรรมและชี้ให้เห็นว่าอะไรสำคัญว่ากันและเป็นจุดมุ่งหมาย
 ที่แท้จริงค้ำทัศนะของชาวพุทธเถรวาท

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๘ พระราชวรมุนี, พุทธธรรม (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์
 ราชวิทยาลัย, 2529) หน้า 223-224.

3. พุทธศาสนามองชีวิตว่าเป็นตัวทุกข์ ความเข้าใจดังนี้เป็นมคฺยยอมรับกันของชาวพุทธไม่ว่าสายไหนอยู่แล้ว และดังที่ได้แสดงมาข้างต้นก็ได้ชี้ให้เห็นความคิดในเรื่องนี้ของพุทธศาสนาแล้ว คำสอนของพุทธศาสนานั้น เป็นไปเพื่อความดับโดยสิ้นเชิงแห่งทุกข์ ดังพุทธวจนะที่ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! ก็เรื่องอะไรเล่าที่เราบอก? เราบอกว่านี้ทุกข์ นี้เหตุให้ทุกข์เกิด นี้ความดับทุกข์ นี้ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เหตุไรเล่า เราจึงบอกเรื่องนี้? ก็เพราะว่าเรื่องนี้ประกอบด้วยประโยชน์เป็นเบื้องต้นแห่งพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย ความคลายกำหนัด ความดับทุกข์ ความสงบระงับ ความรู้ยิ่ง ความครุสรู้ เป็นไปเพื่อนิพพาน เราจึงบอกเพราะเหตุนี้⁹

เหตุที่ชีวิตเป็นทุกข์ก็เพราะชีวิตเป็นของอันไม่เที่ยง มีความแปรปรวน ดังพุทธวจนะที่ว่า..

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ หรือเป็นสุข?"

"เป็นทุกข์ พระเจ้าข้า"

"ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรปรวนเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะเฝ้าเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นตัวคนของเรา?"

"ไม่ควรเห็นอย่างนั้น พระเจ้าข้า"

"ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แล รูป...เวทนา...สัญญา...สังขาร...

วิญญาณ อย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบันทั้งภายในและภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ทั้งที่ไกลและที่ใกล้ ทั้งหมดนั้น เธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันถูกต้อง คามที่มั่นเป็นว่า "นั่นไม่ใช่มิใช่ของเรา เราไม่ใช่นั่น นั่นไม่ใช่มิใช่ตัวคนของเรา"¹⁰

⁹ ส.ม. 19/548

¹⁰ ส.ช. 17/127-129

ศจ. วิทย์ วิศทเวทย์ ได้สรุปว่า

"เป็นที่ทราบกันดีว่าศาสนาพุทธสอนเรื่องอนัตตา คือ ปฏิเสธว่าในตัวมนุษย์ไม่มีอะไรที่เป็นตัวยืนเริงอยู่อย่างจริงจังยั่งยืนท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงทั้งในโลกแห่งกายและโลกแห่งจิตของมนุษย์ มนุษย์ประกอบไปด้วยจิตและกาย สภาพทางจิตมี 4 อย่าง กายมีหนึ่ง รวมทั้งหมดเป็น 5 อย่าง เราเรียกว่าชั้น 5 มีดังนี้

- 1) รูป คือ ร่างกายของมนุษย์ ประกอบไปด้วยดิน น้ำ ลม ไฟ เหมือนกับวัตถุอื่น ๆ ในโลก
- 2) วิญญาณ มีได้หมายถึง โสฬ หรืออาคัมมันซึ่งคงที่ตายตัวแน่นอน แต่หมายถึงการรับรู้แต่ละครั้งที่เกิดขึ้นเมื่อ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และความนึกคิดมากระทบ คา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อการกระทบเกิดขึ้นวิญญาณก็เกิด เมื่อหยุดกระทบวิญญาณก็ดับ ดังนั้นวิญญาณจึงมีขั้วจิตหรือโศลที่ยืนเริงอยู่ ทว่าหน้าที่รับรู้ แต่การรับรู้หรือวิญญาณเป็นปรากฏการณ์ เพียงแต่ว่าไม่ใช่ว่าปรากฏการณ์ธรรมดาเหมือนคลื่นเสียงกระทบผาผนังแต่เป็นปรากฏการณ์ "ทางจิต" เพราะสิ่งที่คลื่นเสียงมากระทบนั้นเป็นสิ่งที่มีความพร้อมที่จะ "รับรู้"
- 3) เวทนา ทุกครั้งที่วิญญาณเกิดขึ้นจะมีความรู้สึกบางอย่างเกิดขึ้นต่อสิ่งที่มากระทบทำให้เกิดวิญญาณ คือ ชอบ ไม่ชอบ หรือเฉย ๆ เวทนาเป็นศักยภาพอีกอันหนึ่งของสิ่งมีชีวิตซึ่งก่อนไม่มีไม่มี
- 4) สัญญา คือ ความสามารถที่จะจำ คือรู้ว่าสิ่งที่มากระทบขณะนี้เหมือนหรือต่างกับสิ่งก่อน ๆ ที่เคยกระทบอย่างไร สัญญาเป็นความสามารถที่จะโยงอดีตเข้ากับปัจจุบัน หากไม่มีสัญญาโลกที่มนุษย์ประสบแต่ละขณะก็จะ เป็นโลกาใหม่สำหรับมนุษย์อย่างสิ้นเชิง
- 5) สังขาร มนุษย์เรามีร่างกาย (รูป) เมื่อมีสิ่งภายนอกมากระทบก็เกิดการรับรู้ (วิญญาณ) แล้วก็เกิดชอบหรือไม่ชอบ (เวทนา) เหตุการณ์ที่รับรู้มานี้ก็จารึกอยู่ในความจำ เป็นศักยภาพ พร้อมที่จะแสดงออก เมื่อโอกาสมาถึง (สัญญา) ทั้งหมดนี้ถูกรวมตัวกันเข้าโดยพลัง อย่างหนึ่งทำให้เกิด

แรงโน้มที่จะผลักดันให้มนุษย์กระทำหรือควรกระทำในสถานการณ์หนึ่ง ๆ นี้ คือ สังขาร"¹¹

ชีวิตส่วนที่หมายถึงร่างกายทางกายภาพนั้น ย่อมมีวันเสื่อมสลาย ไม่คงทนตลอดไป ตรงนี้เป็นประสบการณ์ทั่วไปในชีวิตประจำวันที่เราได้สัมผัสพบเห็น ส่วนของชีวิตที่เป็นทางด้านจิตใจนั้นเองก็มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา เดี่ยวสุข เดี่ยวทุกข์ ไม่จีรังในสภาวะจิตแบบเดียว ค.ร.สุนทร ฌ รังษี ได้สรุปได้ว่า

พุทธปรัชญาถือว่าทั้งร่างกายและจิตต่างก็มีความสำคัญด้วยกัน ต้องอิงอาศัยซึ่งกันและกันในการปรากฏเป็นสิ่งมีชีวิต มีแต่ร่างกายอย่างเดียวก็เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ไม่ได้มีแต่จิตอย่างเดียวก็ปรากฏให้รับรู้อะไรไม่ได้ เมื่อร่างกายกับจิตปรากฏอยู่ร่วมกัน สภาวะธรรมที่สมมติเรียกว่ามนุษย์ก็ปรากฏเป็นไปอย่างที่เรารู้จัก แต่พุทธปรัชญาถือว่าร่างกายกับจิตเป็นสภาวะธรรมคนละอย่าง จะทอนร่างกายลงเป็นจิตก็ไม่ได้ และจะทอนจิตลงเป็นร่างกายก็ไม่ได้ เนื่องจากร่างกายกับจิตเป็นสภาวะธรรมที่ไม่คงที่ จึงกล่าวได้ว่าธรรมชาติชีวิตของมนุษย์ประกอบด้วยกระแส 2 กระแส คือ กระแสแห่งรูปธรรมและกระแสแห่งนามธรรม ที่เรียกว่ากระแสนี้เพราะพิจารณาเปรียบเทียบกับกระแสในแม่น้ำหรือลำธารตามธรรมชาติที่มีลักษณะ เป็นกระแสก็คือน้ำที่ไม่หยุดนิ่งอยู่กับที่ แต่มีการไหลอยู่ตลอดเวลา ธรรมชาติชีวิตของมนุษย์ที่มีลักษณะเป็นกระแสก็เพราะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาเหมือนกระแสในตัวของมนุษย์ซึ่งประกอบขึ้นด้วยรูปธรรมส่วนหนึ่งและนามธรรมส่วนหนึ่งไม่เคยหยุดนิ่ง

11 วิทย์ วิศทเวทย์ พุทธปรัชญา (ธันวาคม พ.ศ. 2528), เอกสาร ยังไม่ได้ตีพิมพ์เผยแพร่, หน้า 12

อยู่กับที่แม้เพียงชั่ววินาทีเดียว ไม่มีส่วนไหนในตัวเราที่ไม่เคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง" 12

สำหรับพุทธศาสนาแล้ว ชีวิตจึงไม่ใช่อันของอันน่าพึงปรารถนา ความปรารถนาที่ชีวิตเป็นอมตะ คงทนนิรันดกาลนั้นนอกจากเป็นการฝืนกับหลักความเป็นจริงที่ว่าชีวิตย่อมเสื่อมสลาย เปลี่ยนแปรรูป ไม่จีรัง (แต่ไม่ฝืนกับหลักความเป็นจริงที่ว่าต้องเวียนว่ายในสังสารวัฏอยู่นิรันดร์ หากไม่สามารถหลุดพ้นไปได้) ยังเป็นตัวก่อให้เกิดความทุกข์เมื่อไม่ได้ตามนั้น ความหลงหากได้ตามนั้น ความอยากที่จะเป็นเช่นนั้น อันเป็นกิเลสซึ่งผลักดันให้ต้องอยู่ในวัฏวนแห่งสังสารวัฏ เราอาจสรุปได้ด้วยข้อความของผู้รู้ทางพุทธท่านนี้ว่า

ทุกสิ่งไม่ว่าจะเป็นกระแสนุรูปธรรมหรือกระแสนามธรรมที่รวมกันเป็นตัวเราในปัจจุบันล้วนแต่สิ้นสุดลงเมื่อตาย แต่กระแสนามธรรมคือจิตนั้น เมื่อสิ้นสุดหรือดับลงแล้วมันก็มีขึ้นมาใหม่ในภพใหม่ ด้วยอำนาจของกิเลสกรรมและวิบากเป็นปัจจัยปรุงแต่งให้เกิดขึ้น ความจริงกระแสนุรูปธรรมคือ ร่างกายก็เกิดมีขึ้นมาใหม่ในภพใหม่ด้วยอำนาจการปรุงแต่งของกิเลสกรรม และวิบากเช่นกัน เพียงแต่ว่าไม่มีความต่อเนื่องกันระหว่างร่างกายของภพเก่ากับร่างกายของภพใหม่ แต่จิตนั้นมันจะเกิดดับต่อเนื่อง เป็นกระแสเดียวกันไปโดยตลอด ไม่ว่าคนจะเกิดแล้วตายแล้วเกิดใหม่สักกี่สิบชาติกี่ร้อยชาติ กระแสนามธรรม คือจิตก็คงเป็นกระแสเดียวกันนั่นเอง ตัวเราในชาตินี้กับตัวเราในชาติหน้า จะว่าเป็นคนเดียวกันก็ไม่ใช่ จะว่าเป็นคนละคนก็ไม่ใช่ ที่ว่าเป็นคนเดียวกันก็ไม่ใช่ ก็เพราะร่างกายของเราในชาตินี้กับร่างกายของเราในชาติหน้าไม่ใช่ร่างกายเดียวกัน ที่ว่าเป็นคนละคนกันก็ไม่ใช่ก็เพราะ

12 สุนทร ฌ รังษี, "ภาวะใกล้ดับจิตของมนุษย์ตามทฤษฎีของพุทธปรัชญา" วารสารบัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (7 ธันวาคม 2529):13

กระแสนามธรรมหรือกระแสแห่งจิตคงเป็นกระแสเดียวต่อเนื่องกันไปโดยตลอด สิ่งที่เป็นบุคลิกของเราในชาตินี้ก็จะถูกนำสืบทอดต่อเนื่องไปสู่ชาติหน้า คุณสมบัติและคุณลักษณะที่ไม่ดีซึ่งปรากฏอยู่ในสภาพของอัสวะก็ดี คุณสมบัติ และคุณลักษณะที่ดีที่ปรากฏอยู่ในสภาพของบารมีก็ดี ทั้งสองส่วนนี้ก็ถูกนำ ต่อเนื่องไปสู่ชาติหน้าเช่นกัน ทั้งอัสวะและบารมีในชาติต่อไปของเราจะเพิ่มขึ้นหรือลดลงขึ้นอยู่กับกรรมหรือการกระทำของเราในชาติหน้าและชาติต่อไปนั่นเอง"¹³

พุทธทาสก็มีว่า "ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย! อูจจาละ, บัสสวาละ, น้ำลาย, น้ำหนอง, เลือด, แม้มีประมาณน้อยก็มีกลิ่นเหม็นฉุนาด เราย่อมไม่สรรเสริญภพ (ความวนเวียนเป็นนั่นเป็นนี่) แม้มีประมาณน้อยโดยที่สุด แม้เพียงสักนิ้วมือเดียว ฉนั้น"¹⁴ โดยสรุปก็คือ สังสารวัฏ-การเวียนว่ายตายเกิดนี้ งามัชของนำเลือกนำทิ้งปรารถนา แต่อย่างใดเลย ความจำเป็นของระบบศีลธรรมแบบของพุทธวางอยู่ตรงนี้เราอาจยืนยันความเชื่อดังกล่าวนี้ได้จากข้อความที่ว่า..

ถ้าวัตถุนิยมเป็นจริงการเกิดใหม่ก็ไม่มีจริงและการกระทำดีชั่วก็ไม่มียผล และถ้ามนุษย์เป็นเพียงวัตถุ พรหมจรรย์ หรือการปฏิบัติตนเพื่อเข้าถึงสิ่งมีค่าสูงสุดของชีวิตก็เป็นไปไม่ได้ จุดสำคัญก็คือ ศาสนาพุทธเชื่อโลกหน้าตายแล้วเกิดใหม่ ถ้าไม่มี 2 สิ่งนี้ ศีลธรรมก็ไม่มีได้ การบรรลุสิ่งประเสริฐสุดของชีวิตก็เป็นไปไม่ได้ แต่วัตถุนิยมปฏิเสธสิ่งทั้ง 2 นี้ ศาสนาพุทธจึงรับไม่ได้¹⁵

13 เรื่องเดียวกัน, หน้า 20

14 อง.เอก. 20/46

15 วิทย์-วิศเวทย์, พุทธปรัชญา, หน้า 11.

ข้อความข้างต้นอาจเข้าใจผิดที่ว่าวัตถุนิยมถ้าจริง ศิลธรรมก็มี ไม่ได้ประโยชน์นิยมเป็นตัวอย่างที่เห็นได้ชัดว่า ศิลธรรมมิได้โดยเป็นวัตถุนิยมด้วย แต่ความสำคัญของข้อความข้างต้นอยู่ตรงที่ว่าระบบศีลธรรมแบบพุทธวางอยู่บนความเชื่อเรื่องโลกหน้า ตายแล้วเกิดใหม่ การเวียนว่ายอยู่ในสังสารวัฏ ครั้นนี้จะเป็นฐานที่ต่างไปจากแนวคิดเรื่องสิทธิมนุษยชน ซึ่งวางจุดหลักอยู่บนชีวิตปัจจุบัน ในโลกทางวัตถุ และไม่ได้มองว่าชีวิตในโลกเป็นของไม่น่าเลือก หรือไม่พึงปรารถนา แต่จะถามว่า ทำอย่างไรจึงจะสร้างสังคมที่มนุษย์อยู่ร่วมกันได้อย่างสันติ และมีความอยู่ดี (เราจะได้ดูในรายละเอียดต่อไป) ไม่จำเป็นเลยที่ว่ามนุษย์จะยึดในตัวตนหรือไม่ สิ่งที่สำคัญ คือ ทำอย่างไรจึงจะสนองตอบโดยพื้นฐานอย่างน้อยที่สุดต่อสิ่งที่จำเป็นแก่การยังชีพในโลกโดยมีความอยู่ดีมีความสุขด้วย ถ้าการยึดในตัวตนจะเสริมหรือนำไปสู่สังคมแบบนั้นได้ ก็อาจเป็นวิถีที่น่าสนับสนุนให้กระทำกันด้วยซ้ำ ในขณะที่พุทธศาสนา มองตรงกันข้ามว่า การยึดตัวตนนี้แหละเป็นตัวทุกข์ที่ต้องข้ามให้พ้น คำถามจึงเป็น ทำอย่างไรให้ข้ามพ้นตัวทุกข์นี้ได้ สำหรับพุทธศาสนาถือว่า ชีวิตเป็นของร้อน อันเนื่องมาจากการที่คนเราไม่รู้ที่จริงแล้ว "ตัวเรา" "ฉัน" คือการที่มีเหตุปัจจัยมาประชุมกันขึ้นจนกลายเป็นสิ่งต่าง ๆ ที่เราเห็น ซึ่งแท้ที่จริงแล้วสิ่งที่เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยเหล่านั้นหาใช่ตัวคนที่มีอยู่จริงไม่ คำว่า "ตัวคน" เราใช้ในสองความหมายความหมายแรกระบุถึงตัวตนทางกายภาพที่จับต้องได้ เคลื่อนไหวได้อีก ความหมายหนึ่งก็คือ สภาวะทางจิตที่ยึดว่า นี่คือ "ตัวเรา", "ตัวฉัน" พุทธศาสนามีได้ปฏิเสธว่าตัวตนตามความหมายแรกไม่มี แต่พุทธศาสนาจะเห็นว่า ตัวตนในความหมายที่สองนี้เองที่ทำให้เกิดการยึดมั่น ถือมั่นว่ามี "ตัวฉัน" "ของฉัน", "ตัวกู-ของกู" และจากการยึดถือนี้เองที่ทำให้เราติดรนอยู่ในกิเลส และเป็นทุกข์ ดังนั้นสำหรับพุทธศาสนาแล้วชีวิตจะมีสุขได้ก็ต่อเมื่อปฏิบัติตนเพื่อละตัวตนนี้เสีย.

จุดมุ่งหมาย 3 ระดับของพุทธศาสนาที่ควรเข้าใจให้ถูก

ก. จุดหมายในปัจจุบัน¹⁶ เป็นจุดหมายที่พุทธถือว่า เป็นเงื่อนไขหนึ่งที่ทำให้เป็นการกระทำเพื่อบรรลุจุดหมาย หรือประโยชน์ส่วนตนเอง โดยเฉพาะอันได้แก่ การทำตัวเองให้พร้อม การพยายามปฏิบัติหน้าที่ ตามหลักพุทธศาสนา ที่ควรกระทำ เช่น การศึกษาหาความรู้ใส่ตน ให้รู้ว่าอะไรวิชา อะไร เป็นอวิชา และพึ่งพาตนเองให้บริบูรณ์ตามความรู้ที่ถูกต้อง ประโยชน์ในปัจจุบัน จึงถือได้ว่าเป็นปัจจัย ที่จำเป็นต้องมีก่อนจึงจะสามารถบรรลุจุดหมายได้

ข. จุดหมายในเบื้องหน้า¹⁷ เป็นจุดหมายที่ต้องการสร้างความสันติสุขให้แก่ตนเองและผู้อื่น เป็นจุดหมายที่ต้องการให้สังคมสงบสุขไม่เบียดเบียนกัน จุดหมายในเบื้องหน้าเป็นจุดหมายที่ต้องการอำนวยการอำนวยผลแก่ผู้อื่นหรือสังคมมากกว่าตนเอง เป็นจุดหมายขั้นสูงขึ้นไป จากจุดหมายข้อ ก. แต่ก็ได้ไม่ได้หมายความว่า จุดหมายในเบื้องต้นจะหมดค่าหรือความหมายไป ยิ่งไปกว่านั้นจุดหมายเบื้องต้นยังเอื้ออำนวยให้จุดหมายในเบื้องหน้าสำเร็จได้อีกด้วย เพราะคนที่สามารถทำประโยชน์ส่วนตนได้ย่อมเอื้ออำนวยประโยชน์แก่คนอื่นได้อีกด้วย จุดหมายทั้งสอง จึงสอดคล้องไม่ขัดแย้งกัน

กล่าวโดยสรุป จุดมุ่งหมายในปัจจุบันและจุดมุ่งหมายในเบื้องหน้า เป็นจุดมุ่งหมายในระดับโลกียธรรมที่พุทธศาสนาก็ถือว่ามีความสำคัญในระดับสังคมด้วย พุทธศาสนาจึงมุ่งเน้นจุดหมายทั้งสองนี้ ด้วยการสอนหลักธรรมต่าง ๆ มากมาย เพื่อเป้าหมายนี้ เพื่อเสริมความเป็นมนุษย์ เช่น ศีล 5, สัมปยุตธรรม 8, กุศลกรรมบถ 10, โยนิโสมนสิการ ฯลฯ เป็นต้น

ค. จุดหมายสูงสุดคือ นิพพาน¹⁸ พุทธปรัชญาถือว่านิพพานคือ ความดับกิเลสหรืออกุศลคือ ความโลภ ความโกรธและความหลงมลายกิเลสเหล่านี้คือ

16 ที.ปา. 11/251, ม.ม. 12/515-534.

17 อง. อฎฐก. 23/144.

ตัวการที่ทำให้คนเราเห็นแก่ตัวในลักษณะที่จะเข้าไปแทรกแซง และทำให้คนอื่น
 เดือดร้อน เราจะเห็นวิถีชีวิตของบุคคลผู้กระทำการเพื่อไปสู่จุดหมายสูงสุดได้จาก
 อริยมรรค¹⁸ หรือวิถีทาง (means) คือ ความเห็นชอบ เช่น เห็นตามกฎแห่ง
 ธรรมคือ มีความเห็นว่ามวลมนุษย์ล้วนแล้วแต่มีปัญหาคือ ความทุกข์และต้องการแก้
 ปัญหาเพื่อจุดหมายสูงสุด ความดีชอบ คือ ดี เพื่อเบี่ยงปัญหาดังกล่าว
 (เนกขัมมสังกัปป) ขณะเดียวกันก็ไม่ไปแทรกแซงการกระทำเพื่อจุดหมายสูงสุด
 ของบุคคลอื่นด้วย ความไม่พยาบาทเบียดเบียน (อพยาบาทสังกัปป, อวิหิงสา
 สังกัปป) แม้การแสดงออกทางวาจา (สัมมาวาจา) และทางกาย (สัมมากัมมันตะ,
 สัมมาอาชีวะ) ก็ไม่ไปแทรกแซงขัดขวางการกระทำที่จะนำไปสู่จุดหมายของคน
 อื่น นอกจากนั้นการแสวงหาสันติสุขส่วนตนเองก็ไม่ไปกระทบสันติสุขของบุคคลอื่น
 (คือมี สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ, สัมมาสติ ระลึกชอบ และสัมมาสมาธิ
 ตั้งจิตมั่น) อริยมรรคหรือวิถีทางไปสู่จุดหมายสูงสุดนี้ก็เอื้ออำนวยให้มนุษย์สามารถ
 บรรลุจุดหมายทั้ง 3 ระดับ โดยไม่ขัดแย้งกัน

 ศูนย์วิทยทรัพยากร
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย